

«ТҮРҒЫН ҮЙЛЕР СӘУЛЕТТІК ТҮРПАТТАНУЫ» ПӘНІНІҢ "СӘУЛЕТШІ" МАМАНДЫҒЫН ДАЙЫНДАУДАҒЫ АЛАТЫН ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ОРЫНЫ

Есболат Күлсабырұлы Дүйсебай

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
профессоры, сәулет докторы

Резюме

В статье рассматриваются научные основы и предмет изучения дисциплины «Архитектурная типология жилых, общественных зданий и сооружений». В профессиональной подготовке архитектора, в процессе обучения, занимает центральное место и уделяется особое внимание изучению архитектурной типологии жилых и общественных зданий и сооружений, как одного из основных разделов современной архитектурной науки.

Архитектурная типология раскрывает социальные, градостроительные, функциональные, конструктивные, экономические и архитектурно-художественные требования и параметры, создаёт классификацию и номенклатуру типов жилых зданий, устанавливает нормативы и состав помещений.

Перспективе развития новых типов жилых зданий посвящены значительные разделы учебной программы.

Summary

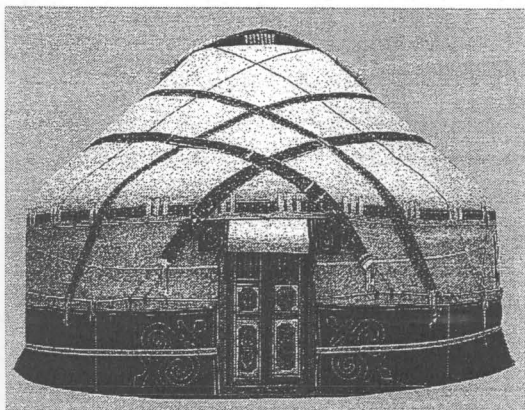
In article the Architectural typology of inhabited, public buildings and constructions »is considered scientific bases and a subject of studying of discipline«. In vocational training of the architect, in the course of training, takes the central place and it is given particular attention to studying of architectural typology of inhabited and public buildings and constructions, as one of the basic sections of a modern architectural science.

In concrete article it is considered questions of architectural typology which urged to systematize and develop main principles of formation of types of residential buildings.

The architectural typology opens social, town-planning, functional, constructive, economic both architecturally-art requirements and parameters, creates classification and the nomenclature of types of

**«Сәулеттік түрпаттану» ғылыми-әдістеме саласындағы
зерттеулерге негізделген.**

«Сәулеттік тұрпаттану» пәнін оқудың мәні тұрғын үйлер мен

қоғамдық ғимараттар сәулетінің көпсалалы түрлері дамуы мен атқаратын міндеттерін айқындау және олардың болашақ сәулеттік тұрпаттарын қалыптастыру ғылымы болып табылады.

Сәулетші мамандарды даярлау кезіндегі білім беру процессінде **«Сәулеттік тұрпаттану»** пәнінің алатын орыны зор және бұл ілім сәулеттік жобалау саласының ғылыми негізі болып

саналады. Сәулеттік тұрпаттану ғылымы ғимараттар мен имараттар тұрпатының қалыптасу принциптерін құрмалайды және олардың жүйеленуін айқындайды. Ол әлеуметтік, қалақұрлыстық, міндеттемелік, құрылымдық, экономикалық және сәулет-көркемдік талаптар мен мөлшерлерді айқындайды, ғимараттар тұрпаттарының классификациясы мен номенклатурасын жасайды, нормативтер мен бөлмелер құрамын белгілейді.

Тұрғын үйлер сәулетінің өз алдына алатын орыны ерекше, себебі ол заманауи адамның өміріндегі еңбек, демалу және мәдениет сияқты ұғымдардың кең ауқымда сәтті іске асуына, сонымен сабақтас жүретін рухани – эстетикалық, физикалық тұрғыда дамуы мен тәрбиеленуін қамтамасыз ететін қозғаушы факторлардың бірі болып табылады.

Жалпы әлеуметтану (социология) ғылымы, соның ішінде тұрғын үй және қоғамдық ғимараттар әлеуметтану саласы, бұл нысандардың сәулетінің қалыптасуының негізі және тапсырыс берушісі. Бұл ретте айта кететін жәй, алғаш рет «социология» (әлеуметтану) терминін бельгиялық статистик Куетелет (1835) ойлап тапқан, ал оны ғылыми түсіндікке енгізген француздың әлеуметтік философы Огюст Конт болып табылады.

Жалпы әлеуметтану – қоғам туралы ғылым және оның ғылыми методологиясының негізі, ал сәулет саласының қолданбалы әлеуметтану ғылымы осы салада біздің қоғамның мәдени дамуында үлкен орын алады және көп міндет атқарады.

Әлеуметтану – бұл әлеуметтік ғылым, адамдар қоғамының құрлымы (структуру) мен дамуын әлеуметтік қатынастар жүйесі ретінде зерттеп, қоғамдық - экономикалық формацияның құрлымы мен дамуын, оның жеке элементтерін, оған қосымша кластар, топтар және тұлғалардың қоғамдағы әлеуметтік белсенділігін айқындайды. Әлеуметтану әртүрлі құбылыстар мен процесстерді байланыстыра отырып кешенді түрде зерттеп, әлеуметтік заңдылықтарын бекемдейді. Ол әртүрлі әлеуметтік көріністер мен процесстерді қарастыра отырып, олардың жиілігін, себебін және даму бағыттарын ескере отырып, олардың тығыз байланысына көңіл аударады.

Қоғамның әртүрлі даму сатыларындағы сәулеттік шығармашылықтың **әлеуметтік – экономикалық шарттылықтарға және ғылыми-техникалық мәселелердің тығыз байланысты.**

әлеуметтік – экономикалық салада - тұрғын үй, негізгі элементі - тұрғын ұя (квартира) жеке жанұяға – қоғамның алғы ұйымына арналған.

Осы тұрғыда айтылатын мәселе, бұл кеңес өкіметінің билігі кезеңінен бастап біздің уақытқа дейінгі тұрғын-үйлер құрылыстардың мерзімділігі мен баспана мәселесін шешуінің негізгі кезеңдері:

Социалистік жанұяға – жоғарғы сапалы тұрғын үй. (соғысқа дейінгі кезең 1933-1940гг). Әрбір жанұяға үнемді пәтер (1957-1963жж.). Бірінші сатыда әрбір жанұяға жеке пәтер*;

- Тұрғын үй құрлысының жаңа кезеңі. Екінші (1963-1964жж.). кезеңде - жанұяның әрбір ересек мүшесіне – бөлек бөлме.

Тұрғын үй сәулетінің дамуы, қоғамның даму сатысының ең бір үлкен көрсеткіші ретінде мынадай қағида орындалуы керек - әрбір жанұяны бөлек пәтермен, ал әрбір адамды жеке бөлмемен қамтамасыз ету.

Пәтерлердің орташа жалпы ауданы: - СССР -51-53 ш.м.болса, ФРГ-де 101-103 ш.м., ал Швецияда 112-114 ш.м. болып келеді.

- Ғылыми-техникалық өркендеу заманында тұрғын үй құрлысына қойылатын талаптарда жалпы қоғамдық дамыған үлкен жүйелерге жүктелетін міндеттерге парапар болып келеді.

Өркениет дамуы менен қалыптасуының түрлі стадияларындағы баспананың типологиялық ерекшеліктері ғылыми-техникалық өркендеумен тығыз байланысты. Мысалы, 1981жылдың басына, ССРО да 60млн. ш.м. жалпы аудан құрайтын үй құрастыра алатын жиынтық қуаты бар **484 іріпанельді** үйқұрлысы мекемелері болды.

Кеңес өкметі уақытында жиынтық қуаты 1.4 млн.ш.м. жалпы ауданды құрайтын, 20 дан астам зауыттар мен цехтар кеңістік блоктар шығаратын.

Ғылыми-техникалық революция: **адам-техника-табиғат** арасындағы қарым-қатынастың жаңа мәселелерін туындайды және осы тұрғыдан сәулеттік тұрпаттану пәнін құрмалауға негіз болады. Осы ойтүйін (концепция) негізіне құрылған «Тұрғын үйлердің сәулеттік тұрпаттануы» пәнінің жүйелі **тақырыптарына** тоқталып өтейік. Әрбір дәріс өз алдына бір білікті мәселені талқылауға негізделген және әрқайсысы келесі тақырыпқа мұрындық болып келетіндей логикаға бағындырылған.

Кіріспе сабағында тұрғын үйлер сәулеттік тұрпаттануы саласындағы заманауи зерттеулерге шолу жасалады .

Екінші сабақта баспана, тұрғын үй прототиптерінің пайда болуы мен дамуының тарихи аспектілері сараланады. Баспана пайда болуының тарихи кезеңдері және белгілі дәуірлер мен халықтардың баспаналарының сәулеттік ерекшеліктері талқыланады. Тұрғын үй дамуының шарттары мен тарихи-экономикалық жолдары, халықтық баспаның тұрпаттары және оның эволюциясы айқындалады. Заманауи тұрғын-үйдің даму тарихын қысқаша талдау, яғни кеңес өкіметінің билігі кезеңінен бастап біздің уақытқа дейінгі тұрғын үйлердің даму ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Үшінші дәріс кезінде қазіргі тұрғын үй әлеуметтік негіздері және олардың түрлерге және тұрпаттарға топтастырылу заңдылықтары айқындалады. Жалпы қғамдық даму, адам-техника-табиғат (ғылыми-техникалық революция) арасындағы мәселелер: әлеуметтік істердің сәулеттік шарттамаларына тоқтала отырып, отбасы функциясы және әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы тұрғын-үйді жобалаудың нормативтік талаптар негізі екендігі сараланады. Әлеуметтік-демографиялық мінездемелер және заманауи тұрғын жайды жобалаудағы негізіндегі жанұяның қызметі жөнінде мағлұматтар беріледі.

Заманауи тұрғын үй жобалануының табиғи-климаттық негіздері мен сәулеттік принциптеріне арналған **төртінші** сабақ. Осы заманғы сәулеттік климатология ғылымы тұрғын үйлер жобалауға жетекші ілім екендігі белгіленіп, оның талаптары бекемделеді. Табиғи-климаттық аудандастыру: ерекшеліктері мен климаттық талаптары айқындалып,

заманауи тұрғын үй жобалауға қойылатын табиғи - климаттық өлшемдер белгіленеді.

Тұрғын-үйлердің сәулеттік - тұрпаттау (сәулеттік-типолгиялық) классификациясы және жобалау қағидаларын таләылау **бесінші** сабақ ретінде белгіленген. Жеке-дара баспана және көппәтерлі тұрғын үйлердің сәулеттік тұрпатының классификациясы, көппәтерлі үйлердің қалыптасуының әлеуметтік, демографиялық және қала құрылыстық алғы шарттары айқындалады. Көппәтерлі тұрғын үйлерді қызыметтік-қимасына қарай және қабатына байлнысты топтау қағидалары белгіленеді.

Аз қабатты **дара тұрғын үйлер** түрлері және олардың сәулеттік ерекшелігіне алтыншы дәріс сабағы белгіленген. Жеке жанұяға арналған дара тұрғын үйдің түрлері мен тұрпаттары және оларды жобалауға қойылатын нормативті талаптар айқындалған. Жеке-дара тұрғын үйлердің сәулеті және жер телімімен үйлесімі, ландшафты ұйымдастыру принциптері сарапталады. Қалалық орта және табиғат алабындағы аз қабатты жаңа тұрғын үйлер түрлерін жобалау ерекшеліктері және пайдалану шарттары бекемделеді.

Аз қабатты көппәтерлі тұрғын үйлердің тұрпаттары, **жапсарлас** тұрғын үйлер сәулеті бір бөлек дәріс тақырыбы ретінде жоспарланған. Қалалық аудандар және селолық жерлердегі аз қабатты көппәтерлі жапсарлас тұрғын үйлердің сәулеттік тұрпаттының мінездемелері айқындалып, жобалау қағидалары белгіленген. Қалалық көп деңгейлі (3-4 қабатқа дейінгі), аралас, террастық және т.б. құрылыс құрамын дамыту жұмыстары жөнінде мағұлматар талқыланады. Аз қабатты көппәтерлі тұрғын үйлерден құрылған тығыздығы жоғары көп сыйымды тұрғын аудандар, оларды қиуластыру сәулет-композициялық амалдары және көлемді-кеңістікті шешімдер үлгілері беріледі.

Келесі дәріс тақырыбы көппәтерлі **секциялы** тұрғын үйлер және олардың көлемдік - жоспарлық құрылымы. Көппәтерлі тұрғын үйлердің құруының әлеуметтік-демографиялық және елдімекен құрылыстық алғы шарттары талқыланады. Көп пәтерлі секциялы тұрғын үйлер сәулеттік тұрпаты және олардың көлемдік - жоспарлық құрылымы айқындалып, секциялы тұрғын үйлерді қызыметтік-қимасына қарай, пәтерлерді жалғастыру коммуникацияларының үлгісі

бойынша және қабат санына қарай сұрыпталу (классификация) қағидалары белгіленеді.

Тоғызыншы тақырып - көппәтерлі дәліздік және өтпелді (галлереиялы) тұрғын үйлердің сәулеттік ерекшеліктері. Көппәтерлі дәліздік және өтпелді тұрғын үйлер қалыптасуының табиғи-климаттық алғы шарттары және сәулеттік-тұрпаттану ерекшеліктері талқыланады. Дәліздік және өтпелді тұрғын үйлердің көлемдік - жоспарлық құрылымын қалыптастыру қағидалары айқындалады. Тұрғын үйлердің жаңа түрлері: Көп функционалды тұрғын ғимараттар мен кешендердің пайда болуы мен дамуы.

Көппәтерлік тұрғын үйлердің **жаңа тұрпаттарын** жобалау құрылымы және сәулетшілік ерекшеліктері келесі сабақ тақырыбы. Қалалық тұрғын аудандар құрылымы, көпфункционалдық тұрғын кешендердің пайда болуы мен дамуы. Тұрғын үйлердің жайлылығын жоғарлату, оның елдімекен құрылыстық және композициялық мүмкіншіліктерін жақсарту жолдары талқыланады. Тұрғын үйдің бөлек элементтері және тұрғын үйдегі пәтерлерді құрастырудың жаңа функционалды-жоспарлау қағидалары айқындалады.

Келесі жеке тақырып, ол **пәтерлердің үлгісі** және олардың функционалды - жобалық құрылымы. Пәтерлердің үлгілері және олардың құрылымына қойылатын әлеуметтік, табиғи - климаттық және техника - экономикалық талаптар. Пәтердің функционалды аймақталуы, сәулет-кеңістіктік ұйымдастыру үлгісімен және құрылымдық (конструкциялы) тұрғызу әдістерімен байланысы талқыланады. Кішкене габариттік пәтерлер, күрделі жанұяға арналған пәтерлер (бірнеше ұрпақтардан тұратын жанұя) сәулеттік тұрпаттары айқындалып, жобалау қағидалары белгіленеді.

Онекінші дәріс тақырыбы **пәтерлердің жаңа үлгілері** және олардың заманауи талаптарға сәйкестендіру қағидалары. Пәтердің ішкі кеңістігінің сыртқы кеңістігімен байланысы (бірінші қабат пәтерлері мен учаскі арасындағы байланыс); жазғы бөлмелердің болуы, шатырлардың бөлігі («пентхауз» түріндегі пәтерлер), терасса және т.б. Бөлмелері бірнеше деңгейде орналасқан пәтерлер, қазіргі заманғы пәтерлердің екісәулелі кеңістігі, үй кеңістігін бөлу мен бөлмелерін отбасы өміріне қажеттілігіне қарай қолқабыс шаруашылықты жүргізу мәселелері қамтылады. Пәтерлердің өзгертпелі, немесе иілімді жоспары туралы түсініктер талқыланады. **Баспананың ішкі көрінісі** (интерьер) құруларының заңдылықтары және пәтер-үйді

техникалық жабдықтау мәселелеріне жеке дәріс тақырыбы белгіленген. Үйдің, пәтердің бөлмелерінің құрамы және үйдің инженер - техникалық жабдықтау деңгейі. Икемді және нұсқалық жоспарлау. Тұрғын үйдің жайлылығы (комфортность) және интерьерін көркемдеудегі кеңістік-сәндік қағидалары. Дара тұрғын үйлердің интерьерін қалыптастыру, көлемдік-жоспалық ұйымдасудың және олардың жер телімімен байланысы талқыланады. Мансарда интерьерінің ерекшеліктері және функциональдік пайдалануының нұсқалары беріледі.

Келесі үлкен мәселе, көппәтерлі үйлердің **болашақ сәулеті**, құрылымдық шешімдері және тұрғызу әдістеріне жеке тақырып бөлінген. Болашақтағы тұрғын үйлер тұрпаттарына табиғи-климаттық, әлеуметтік-демографиялық, техника-экономикалық талаптар айқындалады. Көппәтерлі тұрғын үйлерге қойылатын болашақ әлеуметтік – қала құрылыстық алғышарттар және олардың сәулет – құрылымдық (конструктивтік) ерекшеліктері. Көп пәтерлі тұрғын үйлердің салудың прогрессивті әдістері мен жаңа құрылымдық шешімдері талқыланады.

«Тұрғын үйлердің сәулеттік тұрпаттануы» пәнінің дәрістер маусымы **тұжырымдаумен** тәмамдалады. Бұл сабақта тұрғын үйлер сәулеті келешегі және олардың перспективалы үлгілерінің мәселелері қамтылады. Тұрғын ғимараттардың үлгілеріне қойылатын болашақ табиғи - климаттық, әлеуметтік - демографиялық және техника - экономикалық талаптар сарапталады. Жаңа **сәулет – құрылымдық** шешімдерді жақсарту жолдары және құрылыс материалдардың тұрғын ғимараттардың перспективалы үлгілері және технологияның пәтердің ішкі кеңістігіне тигізетін әсері сөз болады. Тұрғын үйлер мен кешендер сәулетінің болашағы: тұрғын үйлердің сәулет-құрылыс тұрпаттары мен жұмсақ - иілгіш жобалық құрылымы құрастыру қағидалары, тұрғын ғимараттар мен кешендер тұрғызу жолдары және пәтерлер кеңістігін икемді жоспарлау, нұсқалық үйлестіру жолдары айтылады.

Белгілі дәрежеде дамыған қоғам және мемлекет өз даму деңгейін айқындап, сол заманға сай талаптар қалыптастырып, жалпы сәулеттік деңгейді ұстап тұруы шарт. Осы мәселенің аумағында айтатын сөз, бұл тұрғын үйлер жобалаудың нормалары атқаратын міндеттері:

- делдалдық, бұл арқылы біздің әлеуметтік мақсаттар мен қоғамның жетістіктері тұрғын үй құрлысы саласына енгізуші,

- белгілі бір тарихи кезеңдегі тұрын үй мамыражайлылығы деңгейі мөлшерін бекемдеуші;
- экономикалық тежегіш, белгілі бір сатыдағы қоғамның мүмкіндіктерін айқындаушы;
- ерекшеленген, жобалау тәжірибесін бағалау безбені.

Бұл ғылыми-шығармашылық тақырыпты қортындылай келе айтылатын ой, сәулеттік тұрпаттану ғылымы аталған тақырыптармен шектелмейді және заманауи даму бағыттарына байланысты өрби дамытын ілім. Мақалада аталған тақырыптардың әрқайсысы болсын толықтырылып, бағыттары айқындалып отыруға және жаңа деректерге сүйеніп дамытылуға негізделген. Уақыт озған сайын сәулет өнері де әлеуметтік даму динамикасына бейімделе дамытындықтан тұрпаттанудың әр тармағы өз бағытын жетілдіре береді. Бұл пәннің әрбір дәріс сабағы түрлі-түсті **сайдтар** көрсету әдістемесіне негізделген және олар тақырып мағнасын тындаушы толық түсініп бағалауына мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жилая ячейка в будущем (под ред. Рубаненко Б.Р., Карташовой К.К. и др.) – М.: Стройиздат, 1985, 250с.
2. Капустян Е.Д. Многоэтажные жилые дома. – М.: Стройиздат, 1985, 240с.
3. Змеул С.Г., Маханько Б.А. Архитектурная типология зданий и сооружений. – М.: Стройиздат, 2001, - 237с.
4. Бархин Б.Г. Методика архитектурного проектирования. – М.: Стройиздат, 1982. –222 с.
5. Архитектурное проектирование общественных зданий и сооружений (под общ. ред. И.Е.Рожина и А.И.Урбаха). – М.: Стройиздат, 1985, 540с.
6. Данные ежегодных бюллетеней Европейской жилищной и строительной статистики ООН. (Меерсон Д.С., Тонский Д.Г. Жилищное строительство в СССР в 11 пятилетке).